

Háromszék első magyar telepesei és a határvédelem

Háromszék településtörténetéről 1929-ben jelent meg először összefoglalás.¹ Ennek jó részét a székely eredetkérdéssel kapcsolatos vélemények boncolgatása töltötte ki. A kutatás elmaradottsága miatt a középkori Háromszék történetéről rajzolt kép annyira vázlatos maradt, hogy a tanulmány újabb csak kérdésfelvetéseiben használható. Előrelépés a negyvenes évek elején történt, mikor az *Erdély és népei*, majd a *Magyarok és románok* című tanulmánykötetekkel a kutatás új szakasza kezdődött. A jó indítást azonban a kialakuló kedvezőtlen politikai viszonyok miatt hosszú hiátus követte, és a nyolcvanas évekig kellett várni az újabb fellendülésre. Az eltelt négy évtized alatt fontos részeredményeket a régészeti ásatások hoztak. Székely Zoltán mennyiségben tekintélyes kutatásaival szemben azonban aránytalanul kevés az eredményeket közreadó publikáció. Csak a zabolai és petőfalvi temetők elemzése kapcsán született néhány komolyabb áttekintés és kutatási helyzetjelentés. Az ásató nem törekedett módszeres anyagközlésekre, ezért még mindig nagyon töredékes a régészeti forrásbázis, amire támaszkodni lehet. A közöletlen leleteket is figyelembe véve a Háromszéken feltárt Árpád-kori objektumok száma kevésnek mondható.

A megszaporodó történeti, nyelvészeti és régészeti adatok újabb szintézis lehetőségét teremtték meg. Jelen tanulmány Háromszék kora Árpád-kori településtörténetére koncentrál, és ezzel kapcsolatban a székely székek közé beékelődő megyei szigeteket, enklávék jelentőségére hívja fel a figyelmet, melyek kialakulása a székelyek betelepítése előtt már itt megjelenő magyar lakossághoz köthető. A kérdés fontosságára Benkő Elek 1993-ban hívta fel a figyelmet.² A szóban forgó terület a középkori Magyarország határvidékének számított, így önkéntelenül is felmerült a gyepek és a határvédelem problémája. A kérdés összetett, az egyes kutatók álláspontjai pedig megmerevedtek. A zavar oszlatása érdekében ányaltabb kép megrajzolására kell törekedni.

A címben szereplő és a továbbiakban is használt területmegnevezés egy kis magyarázatot igényel. A középkor nagy részében és az újkorban területünk a székely Sepszi-, Orbai- és Kézdiszék összeolvadásából származó Háromszék nevet viselte. Az itt vizsgált időszak viszont a székely betelepődést megelőző századokra terjed ki, sőt az enklávék, melyek a 19. század végéig megvoltak, közigazgatásilag mindig Fehér és Küküllő megyéhez tartoztak. Az elnevezés használata melletti fő érv az, hogy tulajdonképpen nincs jobb; ezt használták a leghosszabb ideig, továbbá a történeti irodalom és a köztudat is szívesen alkalmazza. A történeti Háromszék határaival csaknem tökéletesen egybeesnek a mai Kovászna megye határai. A modern megjelölés alkalmazása középkori viszonyokra anakronisztikus lenne, bár a kutatások és különösen régészeti, műemléki beavatkozások elsősorban megyei keretek közt folyhatnak. Háromszék tehát nem a legmegfelelőbb megnevezés, de a Kovászna megyénél mégis alkalmasabb.

*

A székelyek településtörténetének végső mozzanata mai lakhelyükre való érkezésük. A témával tekintélyes számú publikáció foglalkozik, és – az eredetkérdéssel ellentétben – kutatóink véleménye nagyjából megegyezik a fontosabb részleteket illetően.³ Sikerült tisztázni, hogy a

¹ Eröss József: *Háromszék telepedési története. = Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára.* Szerk. Csutak Vilmos. Sepsiszentgyörgy 1929. 123–138.

² Benkő Elek: *A székelyek és a Székelyföld régészeti kutatásának eredményei és feladatai.* Aetas 1993. 3. szám (a továbbiakban Benkő E.: *A székelyek és a Székelyföld*). 12.

³ Györfly György: *A székelyek eredete és településük története. = Erdély és népei.* Szerk. Mályusz Elemér. Bp. 1941. Bővített változata a könyv reprint kiadásában: Bp. 1999. 37–86; Makkai László: *A rendi társadalom kialakulása.*

székelyek mai területeiken nem őshonosak. Az egyes székek nyelvjárásbeli sajátosságai, a hely-, nemzetség- és személynevek egyrészt Pozsony és Moson, másrészt az Őrség és az Őrvidék, harmadrészt Baranya és az egykori Valkó megye területeivel való kapcsolatokra utalnak.⁴ Az itteni székely telepek oklevelekben is megjelennek.⁵ A kora Árpád-korban tehát a székelyek Magyarország északi, nyugati és déli határainak védelmét látták el. Részt vettek nyugati hadjáratokban, például az 1116-os olcsvai, majd az 1146-os lajtai csatában. A magyar településterület kiterjedésével és a keleti határokat fenyegető lovasnomádok megjelenésével magyarázható a határvédő székelyek fokozatos keletre telepítése: előbb Biharba, majd a Királyföldre, ahol 12. századi szállásaik voltak. Az egykori Pozsony vidéki székelyek a 12. század második felétől kezdődően szállják meg végső lakhelyüket, Marosszéket; az egykori baranyaiak körülbelül ugyanekkor hagyják el Bihart, és telepítik be a másik belső széket, Udvarhelyt. A székelyek harmadik csoportja a 13. századtól a külső, Sepsi-, Kézdi-, Orbai-, Csík- és Gyergyószéket népesíti be. Aranyosszékre érkeznek legutoljára.

A háromszéki székelyek mait megelőző lakhelye a később századok által megszállt Sebes, Kézdi és Orbó patakok vidéke volt. Györffy György történeti adatokat felsorakoztató okfejtése szerint Háromszék székely megszállása a 13. század első felében indul meg a sepsi székelyek beköltözésével. Őket hamarosan követik a kézdi székelyek, majd 1256 után az orbaiak.⁶ Hasonló időrendet javasolt Benkő Elek is.⁷ A beköltözés körülményei és időpontja bonyolult, részleteiben még nem tisztázott kérdés, hiszen az írott források csak közvetve tájékoztatnak róla, és a régészeti kutatások eddigi eredményei alapján nem lehet olyan jellegzetes korai székely leletanyagot kimutatni, ami eltérne a magyar köznép máshol is előkerülő emlékeitől.⁸

Ha a külső székekbe a 13. századtól származtatjuk be a székelyeket, számot kell adnunk azokról a tipikusan 11–12. századi, magyar népességre utaló leletekről, amelyek Kovászna és Hargita megyében is jelentős számban kerültek elő.

*

= *Erdély rövid története*. Főszerk. Köpeczi Béla. Bp. 1989. 159–162; Benkő Loránd: *Adalékok a székelyek korai történetéhez*. Új Erdélyi Múzeum I(1990). 1. szám (a továbbiakban Benkő L.: *Adalékok*). 122; Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. II. *Erdélyi Fehérvármegye*. Bp. 1987 (a továbbiakban Györffy: *AMF* II.). 109–115; Benkő Elek: *A székelyek betelepülése Erdélybe*. = *Történelmünk a Duna-medencében*. Kvár–Temesvár 1998 (a továbbiakban Benkő E.: *A székelyek betelepülése*). 50–75.

⁴ Benkő L.: *Adalékok*. 114–115.

⁵ Székely György: *Településtörténet és nyelvtörténet. A XII. századi magyar nyelvhatár kérdéséhez*. = *Mályusz Elemér Emlékkönyv*. Szerk. H. Balázs Éva–Fügedi Erik–Maksay Ferenc. Bp. 1984. 311–339.

⁶ Az áttelepülés néhány oklevéllel szemléltethető: 1211-ben, a német lovagrend területeinek összeírásakor még nem említenek székelyeket a Barcaság szomszédságában. Zimmermann, Fr.–Werner, C.: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. I. Hermannstadt 1892 (a továbbiakban Z. W.). 11–12. Az 1224-es Andreanumban megjelenő sebesi székelyek földje ekkor már valószínűleg szászok által lakott terület; a székelyek nem sokkal azelőtt üríthették ki. Z. W. 32–35. 1252-ben, Szék földjének eladományozásakor a sepsi székelyek már biztosan mai lakhelyükön vannak. Szabó Károly–Szádeczky Lajos–Barabás Samu: *Székely Oklevéltár*. I–VIII. Bp. 1872–1934 (a továbbiakban Sz. O.). I. 9. Települési mozgalomra utalhat az az 1213-as egyházi rendelkezés, amely biztosítja az erdélyi püspök dézsmáját a Barcaságba települő magyarokra és székelyekre vonatkozóan. Z. W. 16–17. A kézdi székelyek áttelepülésének 1231-ig meg kellett történnie, mert Kézdi ekkor már a szászok birtokában van. Z. W. 54. Az orbaiak, amint arra Györffy György rámutatott, 1256 után érkeznek, amikor megkapják a johannitáknak 1247-ben adományozott 400 ekealja földet. Györffy: *AMF* II. 109–115.

⁷ Benkő E.: *A székelyek betelepülése*. 57–58.

⁸ Bóna István: *A székely-kérdés mai állása egy régész-történész szemszögéből*. Korunk L (1991). 12. szám (a továbbiakban Bóna: *A székely-kérdés*). 1530; Benkő E.: *A székelyek és a Székelyföld*. 7–8, 14.

A háromszéki Árpád-kori emlékek közül a legnagyobb érdeklődést a Zabolán és Petőfalván feltárt 12–13. századi temetők váltották ki.⁹ A sírok leletanyaga a Magyarország területéről ismert köznépi temetők leleteivel azonos. E temetők elterjedésükben az Árpád-kori magyar településterülethez köthetők az egész Kárpát-medencében. A két székelyföldi temető a megszo-kottnál valamivel gazdagabb volt: ezüst és elektron S végű hajkarikák, ezüst fejesgyűrűk, övcsatok, vaskések, nyílcsúcsok és a legfontosabbak: a 12. század második feléből származó érmék kerültek elő. A pénzeket a kutatók sokáig II. Géza, III. István és III. Béla vereteinek tartották, és mivel a későbbi szász templomok alatti temetők legkésőbbi obulusai szintén tőlük származtak, kézenfekvőnek tűnt, hogy a Zabolán és Petőfalván temetkező közösséget a 12. század második felében Dél-Erdélyből a szász betelepítés miatt keletebbre költöző székelyek alkották.¹⁰ Bóna István a zabolai és a petőfalvi temetőket hozta fel bizonyítékkul a székelység 12. század közepi betelepítésére. A 12–13. századi telepeket is a székely határőrök lakhelyeinek vélte. Benkő Elek utóbb arra hívta fel a figyelmet, hogy a pénzeket (anonim denárok) mégsem lehet pontosan uralkodókhöz kötni, a temető korai sírjainak datálása nem egyértelmű, így az itt temetkező népesség kiléte is bizonytalan.¹¹

Székely Zoltán már 1973-ban tág összefüggések közt elemezte a zabolai temetőt.¹² Fejtegetéseinek lényege, hogy a feudális magyar királyság határát a 11. század elején a Kárpátok gerince képezte; az Olt és a Feketeügy vidékét már korán megyei szervezés alá vonták. A két temetőt a székelyek beköltözésekor (Sz. Z. szerint a 12–13. század fordulóján) hagyják fel. A korai lakosság ekkor kitelepül a Kárpátok külső, keleti és déli oldalára, itteni emlékeik Karacsonykö (Piatra Neamț) és Bitca Doamnei középkori erődítmények régészeti leletei. 1974-ben számba vette a magyarság 13. század előtti háromszéki emlékeit, és ismét arra a következtetésre jutott, hogy a székely betelepítés előtt itt már jelentős magyar lakosság élt.¹³ Mesterházy Károly és Benkő Elek a zabolai és petőfalvi temetőt szintén a területet még a székelyek előtt megszálló magyar népesség hagyatékának tartotta.¹⁴

A két temető feltárása utáni negyedszázadban nem bukkantak újabb Árpád-kori temetőkre, előkerült viszont néhány településrészlet, amely megerősíti a fenti megállapításokat. A korai települések kutatásában ismét Székely Zoltán munkásságára kell utalnom; az ásatások eredményeit nemrég publikációban is összefoglalta.¹⁵ A datáláskor elsősorban a kerámiaanyagra támaszkodott (több helyről származtak cserépbográcsok), de segítségére voltak ezenkívül egyéb tárgytipusok is (nyílhegyek, sarkantyúk). Legfontosabbak a csernátóni ásatások. A mai falumúzeum kertjében egy 8–10. századi települési réteg fölött a 11. század második felére, 12. század elejére keltezhető, földbe mélyített házak kerültek elő. A leletanyagot cserépbogrács-töredékek, sarkantyú és nyílhegyek képezték. Az ásatás területétől 100 méterre egy bizánci bronz éremlelet is előkerült, melynek legkésőbbi datálású darabja IX. Constantinus (1042–1055) pénze

⁹ Székely Zoltán: *Korai középkori temetők Délkelet-Erdélyben*. = *Korunk Évkönyv*. Szerk. Ritoók János. Kolozsvár 1973 (a továbbiakban Székely: *Korai középkori temetők*). 219–228; Székely Zoltán: *Necropola medievală de la Peteni (com. Zăbala, jud. Covasna)*. Studii și cercetări de istorie veche și arheologie XLI (1990). 1. szám. 87–110.

¹⁰ Bóna István: *Erdély a magyar honfoglalás és államalapítás korában*. = *Erdély története*. Főszerk. Kőpeczi Béla. Bp. 1987. I. 227; Uő: *Magyar–szláv korszak (895–1162)*. = *Erdély rövid története*. Főszerk. Kőpeczi Béla. Bp. 1989 (a továbbiakban Bóna: *Magyar–szláv korszak*). 153–154; Uő: *A székely-kérdés*. 1531.

¹¹ Benkő E.: *A székelyek és a Székelyföld*. 10; Uő: *A székelyek betelepülése*. 56–57.

¹² Székely: *Korai középkori temetők*.

¹³ Székely Zoltán: *Contribuții la problema stabilirii seculor în sud-estul Transilvaniei*. Crisia 1974. 94.

¹⁴ Mesterházy Károly: *Székelyek és magyarok. A székelyföldi régészeti kutatások tanulságai*. Archaeológiai Értesítő 1974. 260; Benkő E.: *A székelyek betelepülése*. 57.

¹⁵ Székely Zoltán: *Kora középkori települések a Székelyföldön (XI–XIV. század)*. Veszprémi Történelmi Tár 1990 (a továbbiakban Székely: *Kora középkori települések*). 3–18.

volt.¹⁶ Az éremleletet – amely 5–6. századi darabokat is tartalmaz – a 8–10. századi (valószínűleg szláv) település lakosai rejthették el, talán éppen a 11. századi betelepülők elől.

Torján szintén folytak korai telepek feltárását célzó ásások. 1982-ben Karatnán (ma Torjához tartozik) egy Árpád-kori ház nyomai kerültek elő; fazekak, cserépbográcsok képeztek a leletanyagot. 1984-ben az Apor-kúria területén raktárépület alapozásakor megbolygatták a földet, és egy újabb Árpád-kori ház nyomaira bukkantak. Nagy mennyiségű kerámia, kulcs, ár és három nyílhegy került elő. A két házat a 12–13. századra datálta az ásató.¹⁷ Igen nagy jelentőségű lenne az a torjai bordás nyakú edénytöredék, amelybe Székely Zoltán állítása szerint még égetés előtt rovájsjegyeket karcoltak.¹⁸ Sajnos az előkerülés körülményeiről tájékoztató adatok nem megbízhatóak, a publikációban közölt fénykép semmitmondó, az edénytöredék pedig sehol sem található.

A csernátoni és a torjai ásásokról bővebben is írt Székely Zoltán, de ezeken kívül további korai telepek is kerültek elő, melyekről csak érintőlegesen emlékezett meg.¹⁹ A bedeházi őskori és középkori telepet Kurt Horedt tárta fel. Itt hullámvonallal díszített, fenékbélyeges edények, cserépbográcsok, sarkantyúk kerültek elő (keltezés: a 11. század vége, a 14. század eleje).²⁰ Sepsikilyénből cserépbogrács-töredékeket, hullámvonalas díszű bögrét, kengyelt, zablát, lándzsát, kulcsot ismerünk (keltezés: 13. század), Angyalosról edénytöredékeket, nyílhegyeket (keltezés: 11–12. század). Rétyen 11–12. századi telepnyomokat találtak; sarkantyú, üveggyöngy és kerámiatöredékek jutottak a sepsiszentgyörgyi múzeumba.²¹

A fenti régészeti leletek a 11. századtól kezdődően szórványos, de talán folyamatos magyar jelenlétre utalnak, és semmiképp sem hozhatók kapcsolatba a székelyekkel. A nyelvészeti adatok és az írott források szerint a kora Árpád-korban ezek még máshol tartózkodtak. Keresztúrszéki megfigyelések szerint a székelyek megjelenését egy mennyiségbeli ugrás jelzi a 13. századi leletanyagban. Amíg a székelyek ennél korábbi beköltözését nem sikerül egyértelműen bizonyítani, addig elfogadhatjuk azt a véleményt, hogy a korai leletek hordozói a székeleyeket megelőző telepések voltak. Jövőbeni kutatásoknak kell megtalálniuk a leletanyagban azt a pontos határvonalat, amely a korai telepéseket elválasztja a székelyektől.

A templomok kutatásánál szintén arra kellene választ találni, hogy megfigyelhető-e olyan építkezési periódus, amely a székelyek előtti népességhez lenne köthető. Olyan templomokat, de legalábbis olyan részleteket (faragványokat, járószinteket) kellene föltárni, amelyek megelőzik a 13. század második felét. Székely Zoltán egyes ásásainál felmerülhet a korai datálás lehetősége, bár az egyházi épületek feltárásáról még a telepekről közölt adatoknál is kevesebbet publikált. A 12–13. századra datálta Kézdikővár, Szentjános, Csernáton-Szentkert, Réty, Ikafalva és Árkos kisméretű, félköríves és egyenes szentélyzáródású, egyhajós templomait.²² Sajnos az ásások ellenére sem lehet tudni egyelőre, hogy mely templomoknál előzte meg a késő Árpád-kort egy esetleges korábbi fázis. Ugyanez a probléma az altorjai félköríves szentélyű kis templommal is, mely a mai templom sekrestyéje és északkeleti portikusza közt került elő egy egynapos „próbaásás” során.²³ A templomok datálása egyik esetben sem leletanyag,

¹⁶ I.m. 4–5. és 3–7. ábrák.

¹⁷ Uő: *Pecenegii în Sud-Estul Transilvaniei*. Aluta 1985–86. 197–210; Uő: *Kora középkori települések*. 6.

¹⁸ Uő: *Árpád-kori rovájszerek a Székelyföldről*. Acta 1996. 171–174.

¹⁹ Uő: *Kora középkori települések*. 3–6.

²⁰ Horedt, Kurt: *Așezarea de la Sf. Gheorghe – Bedeháza*. Materiale și Cercetări de Arheologie II(1956). 7–39.

²¹ Székely Zoltán: *Contribuții la problema fortificațiilor și formelor de locuire din sud-estul Transilvaniei*. Aluta 1976–1977 (a továbbiakban Székely: *Contribuții*). 69.

²² Uő: *Délkelet-Erdély a VI–XIII. században*. Aluta 1974–75. 66–67; Uő: *Kora középkori települések*. 6–10.

²³ Coroi Artúr: *Altörja. A római katolikus egyházközség története*. Csíkszereda 2000. 26–27.

hanem alaprajzi elrendezés alapján történt. Nem lehet tudni, hogy az ásatások során milyen leletek kerültek elő, dokumentáció vagy nem készült, vagy nem maradt ránk; az alaprajzokon kívül mást nem ismerünk. Ahhoz, hogy a kérdésben tisztán lássunk, hitelesítő ásatásokra van szükség, vagy meg nem bolygatott templomok kutatására.

A székelyek megjelenéséhez köthető a 13. század végi templomépítkezések sora. A ma is álló és használatos, sokszor átépített középkori templomok legkorábbi építési fázisai erre a korszakra esnek: például Háromszéken a gelencei, albisi, zaláni, kilyéni templomoknál van tudomásunk a mai gótikus szentély alatt rejtőző félköríves, román kori szentélyekről. Több helyen a nyílászárók utalnak erre a fázisra: Zalánon a déli kapubejárat román kori faragványai, Gidófalván a kisméretű, félköríves lezárású ablaksor. Az utóbbi években a kilyéni és albisi templomok kutatása során került elő késő román kori szentély.²⁴ A pápai tizedjegyzékben említett egyházak mindegyikénél feltételezhetünk 13. századi elemeket, melyek a kutatás hiányosságai miatt nem kerülhettek eddig a felszínre. A korai, majdnem teljesen visszabontott falak, elfalazott nyílászárók általában nem módszeres és célzott kutatások során kerültek elő, hanem átépítések, javítások alkalmával. Csak szerencsés esetekben vett részt a munkálatokban művészettörténész vagy régész. Több esetben tudunk például korai maradványokról, amelyeket azonban nem sikerült dokumentálni.

Kora Árpád-kori telepnyomokra, templomokra a Székelyföld további területein is bukkanunk.²⁵ Benkő Elek keresztúrszéki topográfiai kutatások során régészeti adatokkal bizonyított egy olyan korai megtelepedést, ami megelőzte a székelyek megjelenését.²⁶ Csíkban kora Árpád-kori kerámialeletek sora utal az eddig feltételezettnél korábbi népességre.²⁷

*

Az eddig felsorakoztatott régészeti emlékeken kívül közigazgatástörténeti adatok is támogatják a korai betelepülőkről mondottakat. Az enklávék kialakulásának vizsgálata megvilágíthatja a régészeti jelenségek által felvetett problémákat.²⁸ A megyei közigazgatású területeket a különleges jogállású, közigazgatású és társadalmi beosztású Székelyföld vette körül. Elhelyezkedésükre jellemző, hogy nem egy szék belső területére estek, hanem azok szélén feküdtek, így több székkel is határosak voltak. Hasonló megyei szigetek a Székelyfölddel határos Szászföldön is kialakultak.

Háromszék határain a középkori oklevelek és az újkori térképek három, egymástól különálló enklávéről tájékoztatnak. Saját elnevezéseik nem voltak, ezért falvaik felsorolásával szokták őket elkülöníteni. Az első ilyen terület Háromszék északi részén feküdt; a középkorban Zsombor, Gerebenc, Málnás, Oltzem, Al- és Feltorja, Karatna, Al- és Felvolál, Kanta, Kézdikővár és Szárazpatak helyezkedtek el rajta. A második enklávé Hídvéggel, Erőssdel, Árapatakkal délnyugaton, a harmadik Márkossal, Nyénnel, Bodolával délen terült el.

Az enklávék létrejöttével kapcsolatban alapvetően kétféle magyarázat született. Azok a kutatók, akik a székelyek ösfoglalását vallották, a megyerendszer megjelenését másodlagosnak tartották. Véleményük szerint az eleve egységes Székelyföldet először királyi, majd nemesi birtoktestek szabdalják fel. A másik magyarázat alapján ezek a birtokok már a székelyek betelepe-

²⁴ Bordi Zsigmond Loránd: *A kézdialbisi református templom 1999. évi régészeti kutatása*. Acta 1999. I. 291–296.

²⁵ Példaként említhető a szentábrahámi templom korai periódusa. Benkő Elek: *A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája*. Bp. 1992 (Varia Archaeologica Hungarica V. – a továbbiakban Benkő E.: *A középkori Keresztúr-szék*). 211–213.

²⁶ Uo. 27–28.

²⁷ Botár István: *Árpád-kori kerámialeletek a Csíki Székely Múzeum gyűjteményében*. Acta 1999. I. 247–272.

²⁸ Az elemzésbe helyszüke miatt nem vonhattam be az enklávékra vonatkozó okleveleket; ezek viszonylag nagy száma, az általuk felvetett problémák és a területen birtokló családok története külön tanulmányt érdemel.

dése előtt nemesi kézen voltak, és később sem csatolták őket a Székelyföldre, hanem mindvégig megyei fennhatóság alatt maradtak.

Már a 18. század historikusai is foglalkoztak a kérdéssel. A Felső-Fehér megyei szigetek ekkor még léteztek, csak az 1876–77. évi közigazgatási rendezés során olvasztották őket Háromszék vármegyébe. Apor Péter volt az első, aki a tudós pennájával írt az enklávékról.²⁹ Timon Sámuel Magyarország földrajzi leírásában szintén említi őket.³⁰ A leírásokkal egy időben tudós magyarázatok is születtek. Többen úgy vélték, hogy e földek lakói tulajdonképpen a katonai szolgálataik elhanyagolása miatt jobbgyorsorba süllyedt székelyek, uraik pedig szintén székelyek voltak.³¹ Benkő József véleménye szerint a kézdi székelyek önként mondtak le bizonyos területekről, hogy a Szent István idejében épült Bálványos várát, mely őket olyan hathatósan védelmezte, fenn lehessen tartani.³² Al- és Feltorját a kénbányászat miatt szakították volna ki a Székelyföldből, Zsombor és Gerebenc azért lett volna előzőleg a Székelyföld része, „mert az egészét a Székelyföld veszi körül”.³³

A 20. század közepéig olyan erősen hittek a székelyek őshonosságában, hogy ez megakadályozta a valós történeti események felismerését. Érdekes módon a Szászföldön belüli Fehér megyéhez tartozó enklávék kialakulását helyesen magyarázta már Benkő József is.³⁴ A megoldás tehát készen volt a 18. században, de a szászöldi mintát nem vonatkoztatták a Székelyföldre.

A 19. század második felétől egyre több tanulmány foglalkozott a székelyekkel, és volt, aki már ekkor kétségbe vonta őshonosságukat.³⁵ Az uralkodó felfogás azonban továbbra is az maradt, hogy a terület első foglalói a székelyek voltak. Nagy Géza egy 1890-ben megjelent tanul-

²⁹ „Az Oporok vagy Aporok azonban mégis valamelyes kiváltságos szabadságot élveztek, s innen következett, hogy Bálványos vára, Alsó- és Felső-Volál, Karatna és Peselnek, Szárazpatak és Kanta községekkel, az Oporoknak ősi, öröklött birtokaival a székelyek közepén, Fehérmegyében feküdt, aminthogy a káptalantól kivett iratokban is Torját Fehér megyébe találjuk iktatva.” Apor Péter: *Lusus Mundi. Az Apor és azzal vérrokon családok története és nemzedékrendje*. Ford. Szász Ferenc. Kvár 1912. 6.

³⁰ „Haec ubi perscripsi, nihil dubitans de veritate, didici ex viro rerum gnaro Peschelneum, Siccum Rivum, Caratnam, Bodolam, Nienum, et ex parte Hidvegum esse jurisdictionis Comitatus Albensis...” Samuel Timon: *Imago novae Hungariae, repraesentans regna, provincias, Banatus et comitatus ditionis Hungaricae. Historico genere strictim perscripta a Samuele Timon e Soc. Jesu Sacerdote. Cassoviae 1734*. 112.

³¹ „...helyesen figyeltél fel arra, hogy egyes falvak (a két Volál, Kovászna, Kanta, Peselnek, Szárazpatak és a Szentkereszt nevű kézdi birtokrész), amelyek Kászón-, Kézdi-, Csík- és Bardócszékben vannak, de Fehér vármegye jogköre alá esnek, szabadságukat elveszíthették vagy gyávaságból, mivel vonakodtak a katonáskodástól, vagy a királyok név szerint kiemelték őket, a két Torja pedig, amely ugyan most Kézdiszékhez tartozik, a kénfeldolgozás munkájáért nélkülözötte a mentességet, vagy a bálványosi vár urainak jobbgyaiként szolgált [...] Egészen bizonyos, hogy az említett falvakat a királyok adományából a jeles és nagyon régi nemes Apor család kapta, hogy lakosaik telepések gyanánt (jobbgyaoknak hívjuk őket) szolgáljanak nekik, és hihetőleg az adományozás megtörténtekor vették el Kézdiszéktől. Ebben az időben azonban a megnevezett birtokok lakosai nem voltak székelyek, hanem besenyők vagy becenők, mégpedig szabad emberek...” Samuel Timon: *Additamentum ad imagines antiquae et novae Hungariae. Cassoviae 1734–35*. Idézi Benkő József: *Transsylvania Specialis*. I–II. Ford., bev. tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Szabó György. Buk.–Kvár 1999. 131. Szegedi János hasonlóképp vélekedett. Szegedi Joannes: *Decreta et vitae regum Ungariae, qui Transylvaniam possederunt*. Claudiopoli 1763. Idézi Benkő József: *i.m.* 132.

³² „...az említett székelyek valamennyien – ami ugyan nem bizonyos, de mégis hihető – önként átengedték az Aporoknak a besenyőktől lakott falvakat a vár megőrzése érdekében, a királyok pedig megerősítették őket ezekben a birtokokban.” Uo. 133.

³³ Uo. 135–136.

³⁴ „Fehér vármegye... a szász székekkel... vagy azért keveredik, mert a szászok jövetele előtt a szász föld e részei Fehér vármegyéhez tartoztak, vagy azért, mert néhány falu, amelyekben a szász nemzet érkezése után magyarok maradtak, s ezeket nem adták át a szászoknak, hanem Fehér vármegyéhez kapcsolták, számunkra ismeretlen vármegyéhez tartozott, amelyeket Szeben vármegyéhez, vagyis a szászok földjéhez csatoltak.” Uo. 138.

³⁵ Hunfalvy Pál 1876-ban megkérdőjelezte a székelyek és a hunok rokonságát, a székelyeket a magyar királyok által a keleti határok mellékre telepített határőröknek tartotta. Hunfalvy Pál: *Magyarország ethnographiája*. Bp. 1876. Véleményét a kutatók nagy része (Szabó Károly, Orbán Balázs, Jakab Elek, Hóman Bálint) nem fogadta el.

mányában foglalkozott a Székelyföld településtörténetével.³⁶ Véleménye szerint a királyi hatalom a 11. század végétől kezdett a Székelyföldön szervezkedni, és Szent László idejében néhány várat is emelt. Mivel a szabad területeket a székelyek addigra teljesen megszállták, a várak uradalmait irtással hozták létre; ezekre a munkákra a besenyők vállalkoztak.³⁷ Mikor a királyi birtokok nemesi kézbe vándoroltak, ezeket a falvakat az előkelőbb székely családok szerezték meg (Aporok, Hídvégi Mikók). Az alapképletet tehát Nagy Géza vázolta fel először. Több későbbi kutató visszatért ehhez az elmélethez, megállapításaikban legfeljebb csak árnyalatnyi eltérések jelentkeztek.³⁸ 1939-ben még Makkai László is úgy vélte, hogy a Székelyföldön a királyi birtoktestek csak a 14. századtól alakultak ki.³⁹

A székelyek több fázisban való keletre telepítése azóta bizonyítást nyert. Ferenczi Sándor 1938-ban világos érveléssel bizonyította, hogy ha a székelyek Erdélyben ősfoglalók lettek volna, akkor kedvezőbb éghajlatú és termékenyebb területeket választottak volna, és nagyobb, zárt egységben telepedtek volna le. A királyi akarat és az ország érdeke azonban azt kívánta, hogy a zordabb, hegyes-dombos határvidéket szállják meg. A Székelyföld egységes képét azért szaktíjják meg megyei közigazgatású szigetek, mert itt már egy náluk régebbi telep csoport élt, akiket a király később nem háborgatott birtokaikban, hanem megyei fennhatóság alatt hagyott.⁴⁰

Györffy György Fehér megye történetének vázolásánál hasonlóképp vélekedett.⁴¹ Véleménye szerint az eredetileg egész Dél-Erdélyre kiterjedő Fehér megyéből a szász és székely telepítések következményeként szakadtak ki jelentős területek, ugyanis az újonnan érkezettek kiváltságos jogviszonyokkal és önkormányzattal bírtak, tehát nem tartozhattak a megyésispán joghatósága alá. Szász- és Székelyföld kialakulásával Fehér megye felső részén néhány magánbirtokban levő falu szigetként maradt meg vármegyei területnek. Györffy szerint e területek egy része a Gyulák rokonságához tartozó Zsombor nyári legelőterülete volt.

Zavarónak tűnhet, hogy több enklávén forrásokban feltűnő legelső birtokosa székely volt. Torját és környékét például a betelepülő székelyek egy előkelőbb családja magánbirtokként szerezte meg, majd 1307-ben az Aporokhoz jutott, akik – bár szintén székely eredetűek voltak – a továbbiakban végig nemesi jogon birtokolták a területet.⁴² A jelenség könnyen megmagyarázható. Györffy György több oklevéllel bizonyította, és Jakó Zsigmond szintén utalt arra, hogy már a 13. századtól kezdve több székely család nyert nemesi jogú birtokot a megyék terü-

³⁶ Nagy Géza: *Adatok a székelyek eredetéhez s egykori lakhelyük.* A Székely Nemzeti Múzeum Értesítője. Sepsiszentgyörgy 1890. 75–275.

³⁷ Még nemrégiben is a kutatók jó része besenyő népességgel számolt az enklávén területén, ugyanis Kemény József oklevélhamisítványai nem létező királyi várakat és nem létező besenyő falvakat telepítettek a Székelyföldre. A hamisítványokhoz járult két 1324-es, Torjára és Szárazpatakra vonatkozó oklevél helytelen olvasata: ruteni helyett biszeni-t oldottak fel. Az eredmény az lett, hogy az enklávén összes faluját idegen népességűnek tartották, még azokat is, ahol a hamis oklevelek sem említenek idegeneket. A besenyő-elméletéről és hamis oklevelekről lásd Mályusz Elemér: *Gróf Kemény József oklevélhamisítványai.* Levéltári Közlemények LIX(1988). 2 szám. 199, 210; Benkó E.: *A székelyek és a Székelyföld.* 6–7.

³⁸ Rugonfalvi Kiss István: *A nemes székely nemzet képe.* I–II. Debrecen 1939–40. 78–98; Eröss József: *i.m.* 128–131.

³⁹ „...A Sztrigytől a Küküllők felső folyásáig elhelyezkedő, törzsi szabadságukat egyedül megőrző székelyek földjén nagyobb királyi birtoktestek és várak nem létesülhettek. Mivel Omlás, Talmács, Törcs és Bálványos várak csak a XIV. és XV. században tűnnek fel, inkább hihető, hogy a később Felső-Fehér megyének nevezett királyi szórványterületek a székelyek visszavonulásával kapcsolatban fokozatosan keletkeztek [...] Tehát mindkét vizsgált területen az ősi megszálló törzs háttérbe szorításával alakult ki a királyi megye, s keletre terjeszkedik, de mielőtt még a telepítés munkáját befejezhetné, a XIII. századi társadalmi átalakulások során maga adja ki kezéből a birtokokat. Ezzel párhuzamosan alakul ki a királyi vármegye...” Makkai László recenziója Iczkovits Emma dolgozatáról. Századok LXXIII(1939). 508–512. A szerző később még visszatért ugyanerre a problémára. Lásd a 44. jegyzetet.

⁴⁰ Ferenczi Sándor: *Az egykori Kászonszék régészete, a kászoni székelyek letelepedése és eredete.* Kvár 1938. 81–82.

⁴¹ Györffy: *AMF* II. 109–116.

⁴² Sz. O. III. 6–7.

letén.⁴³ Legutóbb Makkai László fejtette ki, hogy nemesi földek tulajdonosaivá olyan széke-lyek válhattak, akik közvetlen királyi szolgálatba álltak, és érdemeik jutalmául nyerték el azokat a földeket. Ezek a „vállalkozóbb szellemű székelyek” azonban székely jogon bírt örökségükhöz is ragaszkodtak, ezért székely birtokaik közelében próbáltak megyei területeket szerezni. A megyei szigetek erre a célra remekül megfeleltek.⁴⁴

Szék földjének esetét érdemes megvizsgálni. A területet 1252-ben kapta meg a királytól a Mikó család székely öse, Akadás fia, Bencenc.⁴⁵ Helyét pontosan meghatározzák: „...inter terras Olahorum de Kircz, et Saxonum de Barasu et terras Siculorum de Sebus existentem...” Ebből az következik, hogy a három terület közül egyikhez sem tartozott. Az oklevél utal a terület korábbi történetére is: Fulkun szászé volt, de a tatárjárás miatt elnéptelenedett, ezért biztosra vehető, hogy soha nem is volt a Székelyföld része. Olyan terület tehát, amelyet a király kiemelkedő szolgálatokért adományozott, lett légyen az illető akár székely, akár szász.

Egyházkormányzati szempontból a székelyek megjelenése előtt területünk minden bizonnyal a gyulafehérvári főesperességhez tartozott. Később, a pápai tizedjegyzék adatai alapján, Sepsiszék, valamint Telegdiszék déli része a főesperesség keleti tömbjét alkotó districtus volt. A kézdizsieknek sikerült saját igazgatási egységet, a kézdi főesperességet létrehozni. A tény, hogy itt sepsiszéki papok is szolgáltak, arra utal, hogy Kézdizsék betelepítése Sepsiszék után következett be.⁴⁶ Orbaiszék falvai nem szerepelnek a tizedjegyzékben.⁴⁷ Az enklávék falvai ekkor a sepsi kerületbe, illetve a kézdi főesperességbe voltak beosztva.

Az enklávék – mint láthattuk – a székelyek beköltözésével egy időben, sőt ennek következményeként jöttek létre. Valószínűtlennek tűnik, hogy utólag szakadtak ki a Székelyföldből. A székelyek királyi telepítvényesek voltak, és a betelepítés időpontjában már valószínűleg jól meghatározott jogokkal, privilégiumokkal és kötelezettségekkel rendelkeztek.⁴⁸ Ameddig csak vissza tudunk tekinteni az időben, a földet mindig közösen birtokolták. A birtoklásra vonatkozó jogszabályok alól csak az lehetett kivétel, akit a király kiemelt a közösség soraiból. A közösség nyilván nem engedte volna, hogy bárki is közülük öntörvényűen cselekedjen, és magántulajdont hozzon létre a közös földön. A magántulajdonban lévő földeknek tehát már korábban is kellett létezniük. Feltehető az is, hogy néhány ilyen birtok a székely betelepüléskor jött létre, és első tulajdonosaik valóban a székelyek voltak. Ez azonban csak azokon a részeken képzelhető

⁴³ Györffy György: *A székely társadalom. = Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században.* Szerk. Székely György. Bp. 1953. 110–114; Jakó Zsigmond: *A székely társadalom útja a XIV–XVI. században. = Székely felkelés 1595–1596.* Szerk. Benkő Samu–Demény Lajos–Vekov Károly. Buk. 1979. 19–34.

⁴⁴ Makkai László: *A rendi társadalom kialakulása. = Erdély rövid története.* Főszerk. Köpeczi Béla. Bp. 1989. 183–184.

⁴⁵ Sz. O. I. 9.

⁴⁶ Kristó Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon.* Bp. 1988. 504; Monumenta Vaticana Hungariae. Series I. Tomus I. Bp. 1887. 126.

⁴⁷ Orbaiszékre vonatkozóan nagyon kevés középkori egyháztörténeti adattal rendelkezünk. Talán ezért terjedhetett el az a vélemény, hogy a Barcasággal együtt a milkói püspök joghatósága alá tartozott volna. Vö. Eröss József: *i.m.* 131–132. Az elképzelést támogató okleveleket azonban Benkő József és Kemény József hamisította. Lásd Makkai László: *A milkói (kun) püspökség és népei.* Debrecen 1936 (a továbbiakban Makkai: *A milkói püspökség.*) 8; Mályusz Elemér: *i.m.* 205. Másrészt a milkói püspökségnek a székelyek és szászok feletti állítólagos joghatósága az ottani püspökök és a szászok által a 15. században kitalált jogcím volt, hogy a szászokat az esztergomi érsekség alól kivonhassák. Makkai: *A milkói püspökség.* 8. Ezzel a törekvéssel hozható kapcsolatba az a 15. század közepi oklevél, melyből arról értesülünk, hogy az orbai székelyek régi kiváltságokra hivatkozva ki akarják vonni magukat az erdélyi püspök egyházi törvényszéke alól. Sz. O. III. 95–96.

⁴⁸ Nagyfokú szervezettségre utal már a Királyföldön való stratégiai elhelyezkedésük is; a Gyulafehérvárra vezető fontosabb útvonalak mentén találjuk őket. Benkő Loránd: *Észrevételek Erdély déli részeinek korai Árpád-kori történetéhez. Viaskodás romantikus látomásokkal. = Erdély a keresztény magyar királyságban.* Kvár 2001 (Erdélyi Tudományos Füzetek 231). 48–49.

el, ahol a székelyek első foglalók voltak, és a 13. századot megelőzően nem mutathatók ki középkori régészeti leletek. Az oklevelekben nincs arra példa, hogy a székelyek közös területéből magánbirtok váljon ki.⁴⁹ Ez csak egyetlen formában volt lehetséges, úgy, hogyha a székely eredetű nemesi birtokosok székely jogon bírt területeiket megpróbálták nemesi birtokaikhoz csatolni. Talán ez lehetett az oka a Hídvégi Mikók és a székelyek közt 1342-ben kirobbant viszálynak.⁵⁰ A tendencia inkább az volt, hogy a székelyek szereztek meg maguknak nemesi földeket. Az oklevelek halványan utalnak arra, hogy a középkorban több más falu is tartozott az enklávékhoz, továbbá vannak olyan jelenségek, melyek nem értelmezhetőek másként, csak úgy, hogy egy korábbi nemesi birtokot a székelyek bekebeleztek. Így például a csernátoni Ika vára és a lemhényi Álmos vára alaprajzuk, jellegük, méreteik, leletanyaguk alapján feudális magánvárak lehettek.⁵¹ A puszták létükön kívül azonban semmilyen egyéb forrás nem utal arra, hogy ezek valaha is kívül estek a Székelyföldön. Egyetlen oklevelekkel is adatolt példát lehet hozni arra, hogy a nemesség székely területen próbált terjeszkedni. Az Aporok által telepített Szentjános falut azonban a székelyek elsovasztották, sőt az Aporok törekvéseit a király sem támogatta.⁵² Birtokaik jogos védelmében azonban például a Mikókat mindig segítette; így maradt a mára elpusztult Zsombor és Gerebenc területe még az újkorban is birtokukban.⁵³

Az enklávék közvetett bizonyítékai annak, hogy Délkelet-Erdély már a kora Árpád-korban megyei szervezetbe tagolódott. A későbbi Székelyföld területeit a középkori Torda, Küküllő és Fehér megye keleti határvidékeiből szakították ki.⁵⁴ A maroszéki Malomfalva 11. századi rétegsorral rendelkező földvára bizonyítja, hogy a területet közigazgatásilag már a kora Árpád-korban rendezték; nem lehetett ez másképp a külső székek területén sem.⁵⁵

*

A háromszéki enklávék vizsgálata ugyanazt az eredményt mutatja, amiről a régészeti leletek tanúskodnak: a területen már a székely betelepülés előtt magyar lakosság élt. A kérdés megválaszolásában szintén illetékes nyelvészek egészen a legutóbbi időkig nem utaltak ilyen korai betelepülésre. Eredményeik azonban nem zárják ki ennek lehetőségét, sőt megerősítik a fentieket.

Benkő Loránd bizonyította be, hogy Maros- és Udvarhelyszék nyugati peremének nyelvjárása, hely- és személynévanyaga, valamint földrajzi köznevei nem székely, hanem mezőségi magyar sajátosságokat tükröznek.⁵⁶ Valószínűleg a mezőségi és királyföldi magyarok települési tömbjének legkeletibb részéről van szó, amire a székelyek utóbb rátelpekedtek. Benkő Elek ugyanezen a területen bukkant a korai betelepülők régészeti nyomaira. A kérdés az, hogy a külső székekben régészetileg jelentkező korai népességet nyelvészeti eszközökkel ki lehet-e mu-

⁴⁹ Székely szabadságlevélről nincs tudomásunk, de a székelyek feltételezett privilégiumainak illusztrálására talán érdemes az 1224-es Andreanumot megemlíteni; ebből többek közt kiderül, hogy Szeben szászok lakta vidékén a közösség földjeiből az uralkodó nem adományozhatott birtokokat. Z. W. 32–35.

⁵⁰ Sz. O. VIII. 18–19.

⁵¹ Az enklávék területén található feudális magánvárak kutatása különösen fontos lenne, mert ezek tulajdonosai a székely székek közé birtokaikkal beékelődő nemesi családok voltak, és váraikat, a székely menedékvárakkal ellentétben, folyamatosan lakták. Az itteni kutatások tehát kultúrrétegekkel, leletekkel kecsegtetnek, és az ásások megfigyelései a pontosabb datálást tennék lehetővé. Székely Zoltán ugyan több várban is kutatott, de az ásások kis lélegzetűek, szondázás vagy leletmentés jellegűek voltak. Székely: *Contribuții*. 62; Uő: *Ásások a lemhényi (Kovácsna megye) és a csíkrákosi (Hargita megye) várban*. Acta Hargitensia 1980. 39–47.

⁵² Sz. O. II. 7–8; Sz. O. IV. 90–93.

⁵³ Sz. O. I. 53–57; 70–73.

⁵⁴ Benkő E.: *A székelyek betelepülése*. 55.

⁵⁵ Uo. 59–60; Horedt, Kurt: *Morești II*. Bonn 1984.

⁵⁶ Benkő Loránd: *Maros- és Udvarhelyszék település- és népiségtörténetéhez*. Századok CXXIII(1989). 3–4. szám (a továbbiakban Benkő L.: *Maros- és Udvarhelyszék*). 343–358; Uő: *Adalékok*. 118–119.

tatni. Benkő Loránd Csíkban és Háromszéken a székelyeket tartotta első telepeseeknek, de maga utalt arra, hogy a korai típusú helynevek egyik csoportja, a pusztá személynévből képzett helynevek itt is előfordulnak.⁵⁷ E típus használatának legfelsőbb határát a nyelvészek a 13. század közepére tették. A datálás tehát nem zárta ki azt, hogy e helynevek a székelyektől származtak volna, sőt e telepeket a 13. század folyamán betelepülő székelyek legkorábbi emlékeinek tartották. Kniezsa István 1943-as tanulmánya szerint pusztá személynévi eredetűek Háromszéken Albis, Kis- és Nagybacon, Bereck, Lemhény, Maksa, Csíkban pedig Fitód és Zsögöd (-d képzővel).⁵⁸ E néhány helynév ellenére óvatosságra kell hogy intsen az a tény, hogy a törzs- és vezérnévből származó és az -i képzős helynevek Háromszéken és Csíkban hiányoznak, és faluneveink többsége a 13. században létrejött típusokhoz tartozik (-falva végződésű és Szent előtaggal kezdődő).

Igen tanulságos azonban a Feketeügynek, a Kézdivásárhelyi-medence egyetlen folyójának néveredete. A székelyek, mint már volt róla szó, csak a 13. században telepedhettek itt le. Kiss Lajos viszont arra hívta fel a figyelmet, hogy a tipikusan magyar ügy-ügy (= patak, víz) vízrajzi köznévi ekkor már régen nem volt élő. A Feketeügy elnevezését a Zabolán eltemetett népességnek tulajdonította, de lehetségesnek tartotta azt is, hogy a honfoglalás előtt már itt legeltető etelközi magyaroktól származik.⁵⁹

A helynevek és nyelvjárások alapos vizsgálata még hozhat érdekes eredményeket. A falvak és vizek neveivel ugyan már többen foglalkoztak, de az egyes települések bel- és külterületéről összegyűjtött helynévi anyag esetleges kora Árpád-kori elemeinek kiszűrése nem történt meg. Csak nyelvészek dönthetik majd el, hogy Háromszék máig is használt faluneveinek melyik része keletkezett a 13. században, és melyik esetleg még korábban. A nagyszámú szláv helynév külön bonyolítja a kérdést. A jövő feladata lesz tisztázni, hogy milyen tömegben érték meg a 6–9. századi szlávok a magyar betelepülést, és hogy valóban tőlük erednek-e szláv helyneveink. A székelyek beköltözése előtt megtelepedő magánföldesurak ugyanis jelentős számú rutén lakost telepíthettek be. Nyomaik oklevelekben és helynevekben egyaránt megmaradtak.⁶⁰ Bár a késő középkortól, újkortól már nagyfokú keveredéssel számolhatunk, igen érdekes lenne az enklávek területén nyelvjáráskutatásokat végezni. E szigetek lakosai, amint arra Horger Antal rámutatott, még a 20. század elején is a külső székek nyelvjárásától teljesen elütő, ö-ző nyelvjárást használtak.⁶¹ Ferenczi Sándor szintén utalt a különbségekre, de ő egy feltételezett török lakosság jelenlétével magyarázta a jelenséget.⁶²

*

A 10–13. századi Magyarország délkeleti határvidékén megtelepedő magyar szórványlakosság problémáját a határvédelem szempontjából is vizsgálni kell. Magyarország nyugati végével ellentétben – ahol a 10. század végéről elvéve ugyan, de már vannak adataink a bajor határon húzódó gyeplévérről, sőt mesterséges akadályokról – vidékünkön csak a német lovagrend 1211-es adománylevelében említene először indagókat, azokat is a Barcaság északi határain. A gyeplék részletes vizsgálata előtt fontos megemlíteni, hogy az *indago* és magyar megfe-

⁵⁷ Benkő L.: *Maros- és Udvarhelyszék*. 352.

⁵⁸ Kniezsa István: *Keletmagyarország helynevei*. = *Magyarok és románok*. Szerk. Deér József–Gáldi László. Bp. 1943 (a továbbiakban Kniezsa: *Keletmagyarország*). 126–128, 209–213.

⁵⁹ Kiss Lajos: *Erdély vízneveinek rétegződése*. = *Uő: Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében*. Piliscsaba 1999. 155.

⁶⁰ Cs. Bogáts Dénes: *Háromszéki helynevek*. = *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára*. Szerk. Csutak Vilmos. Sepsiszentgyörgy 1929. 53.

⁶¹ Horger Antal: *A keleti székelység nyelvjárási térképe*. *Magyar Nyelv* I(1905). 448–449.

⁶² Ferenczi Sándor: *i.m.* 36–37, 71.

lelője, a *gyepű* kifejezés nem csak a határvédelem körére vonatkoztható, és az idők folyamán jelentésváltozásokon is átesett.⁶³ A *gyep–gyepű* szópár egyik (és talán eredeti) jelentése műveletlen, lakatlan föld, ebben az értelemben mehetett át azokra a térelválasztó közökre, melyek a magyar és szomszéd népek között húzódtak. Ezzel párhuzamosan azonban vonatkozhatott sövényre, fatorlaszra, kerítésre, földhányásra, vagyis olyan természetes vagy mesterséges akadályokra, amelyek – számos adat szerint – nemcsak az országhatárt, hanem falvakat, kerteket, szőlőket védtek. A *gyepű* szó végül is ilyen terepakadály értelemben állandósult, és mivel ezek az országhatáron is megvoltak, az azokon túl húzódó lakatlan földsávra a *gyepű* kifejezés honosodott meg. A *gyep* továbbra is műveletlen földet jelölt. Az oklevelekben a 13. századtól egyre sűrűbben jelentkező *indagines* esetenként vonatkozhat tehát az országos határra, vannak azonban olyan esetek, mikor a szövegkörnyezet egyértelműen egy vár erősítésére utal, vagy csak egy személy *indagójára*.⁶⁴ A személynév + *gyepű* összetételű szavak a késő középkorban és még inkább az újkorban egy bizonyos illető által létrehozott vagy birtokolt árokra, sáncre, kerítésre, útra, műveletlen földre vagy akár rétre vonatkozhattak.

A délkelet-erdélyi határvédelemmel kapcsolatba hozott, oklevelekben említett *gyepűk* kivétel nélkül határjárásokban szerepelnek. A sokszor emlegetett 1211-es adat várak *gyepűire* vonatkozik.⁶⁵ Határjelként tűnik fel az *indago* Szék földjének bejárásánál, majd ugyanezen a területen (most már Árapataka birtok) 1349-ben ismét határjelként említenek egy bizonyos Zoltángyepűt.⁶⁶ A szövegkörnyezetben semmi nem utal arra, hogy e két utóbbi terepobjektum, ami akár ugyanaz is lehet, bármikor különösebb szerepet játszott volna az ország védelmében. Egyetlen érvként az hozható fel, hogy az ország határaihoz közel estek. Ez azonban csak „gyanússá” teszi őket, bizonyítékul nem foghatók föl. Az adatok késeiek, a *gyepűkkel* való védekezés ekkor már elavult; az országhatár pedig a 13. században máshol húzódott.

Székelyföldön a kora Árpád-kori határvédelemre vonatkozó elméleteknek Orbán Balázstól kezdődően óriási hagyománya van. A hetvenes évektől Ferenczi Géza és Ferenczi István konstruált határvédelmi rendszereket minden bizonyító anyag nélkül.⁶⁷ Véleményük szerint Erdély magyar megszállói Szent László idejében adják fel a mintegy száz évvel azelőtti foglalási szakasz *gyepűit*, amelyek „cserépvárak” sokaságával szelték át a Szamos mentét és a Mezőséget, nagyjából követve belülről a Keleti-Kárpátok vonalát. A foglalás második szakasza akkor következett, mikor ez a vonal már nem nyújtott megfelelő védelmet. Az ezután kiépülő, mélységben tagolt védelmi rendszer a Kárpátok belső oldalára épített, mészhabarccsal kötött kőfalú várak vonulata volt. Fontosabb elemei (a teljesség igénye nélkül): Óradna, Felsőbudak, Marosvécs, Parajd (Rabsonné vára), Korond (Firtos vára), Kadács vára, Székelyudvarhely (Budvár), Kustaly vára, Mihály vára, Csíkrákos (Pogányvár), Zsögöd (Várhegy), Sepsibükszád

⁶³ Terminológiai kérdésekkel foglalkozott Mikesy Sándor, majd még részletesebben és a mondottakat számos példával illusztrálva Kristó Gyula és szerzőtársai: Mikesy Sándor: *Erdő gyapja, gyapjú, gyepű*. Magyar Nyelv LI(1955). 312–318; Kristó Gyula–Makk Ferenc–Szegefi László: *Szemponatok és adatok a korai magyar határvédelem kérdéséhez*. Hadtörténelmi Közlemények XX(1973). 639–658.

⁶⁴ Kristó Gyula–Makk Ferenc–Szegefi László: *i.m.* 641.

⁶⁵ „Prima vero meta huius terrae incipit de indaginibus castris Almage et procedit usque ad indagines castris Noilgiant, et inde progreditur usque ad indagines Nicolai...” Z. W. 12.

⁶⁶ „Prima meta incipit ab oriente super quodam monte nomine Vecul et venit ad fluvium Olth, usque partem meridionalem, et per memoratum fluvium Olth descendit ad indagines usque septemtrionem, et per quemdam riuulum vadit diu usque ad caput ipsius riuuli...” Sz. O. I. 10–11. „deinde itur ad Debrefw et ad Houad et ad Corlathpotaka, et ad Zoltangyepew, et ibi iuxta fluvium Olth, unam metam terream iuxta antiquam erigendo, ubi cursus metarum diffinitur.” Sz. O. I. 57.

⁶⁷ Ferenczi Géza–Ferenczi István: *A varsági Tartód vára és történelmi jelentősége*. Korunk XXX(1971). 8 szám. 1138–1146; Ferenczi Géza–Ferenczi István: *Székelyföldi gyepűk. Megoldódóban a rikai töltésvonalat rejtélye*. Korunk XXXI(1972). 2. szám. 305–312.

(Vápa vára), Málnás (Herec vára), Brassó, Fogaras. A várrendszert a Görgényi völgyétől az Olt felsőrakosi szorosáig húzódó töltésvonalat egészítette ki. A védelmi övezetet nagy tömegű besenyő népesség védte.

A dolgozat első részében felsorakoztatott településtörténeti adatok megkérdőjelezzik az elmélet hitelességét, ugyanis a Baróti-hegységen húzódó, majd a Hargitán és a Görgényi-havasokon folytatódó gyeprü- és várláncolat kizárta volna az országból az ettől keletre tartózkodó magyar lakosságot. A teória azonban még ettől a tényről eltekintve sem tartható. Kővárak láncolatát feltételezni Szent László korában történeti – régészeti képtelenség.⁶⁸ A háromszéki várak datálásánál maradva, Vápa várának 1949-es ásatásából 14–15. századi rozettás sarkantyú és patkó származott, Herec várából 1976-ban mindössze egy V. István-érme került elő.⁶⁹ Ferencziék már az elmélet vázolásának kezdetén régészeti bizonyítékokra hivatkoztak, de azóta sem mutattak föl egyetlen cserepet sem, amely az általuk mondottakat alátámasztaná. Nem köztölték az általuk kutatott Tartód várának, sem Kustaly várának, sem a Kakasborozdának, Ördögborozdának, Ördögárokknak, Homárkának nevezett töltés többszöri átvágásából származó, állítólagos 11–12. századi leleteket.⁷⁰ Nemcsak hogy leleteket nem ismerünk, de a lelőköriülményekre, rétegekre vonatkozó dokumentáció is hiányzik minden publikációból. Néha olyan leletek is szerepelnek, amelyek a védelmi vonaltól jóval keletebbre kerültek elő, illetve olyanok, amelyek vagy nem léteznek, vagy más korszakból valók.⁷¹

Nyelvészeti bizonyítékként oklevelesen csak későn adatolt helyneveket sorolnak, melyek inkább vonatkoznak valami egyébre, mint határvédelemre. Lövétét – amit először a pápai tizedjegyzékben említenek Lueche néven – Kniezsa István szlávból eredeztette, és személynévi eredetűnek tartotta.⁷² A szintén kései adatolású Gyepes inkább származtatható a gyeprüből, műveletlen földre, rétre utalhat. A les, őr típusú helynevek vadászattal is kapcsolatba hozhatóak; a szád, kapu típusúak utalhattak például völgybejáratra; a Nézőhegyek sem lehettek mind az ellenséget kémlelő leshelyek. Tudománytalan az az eljárás, amely Oroszhegy helynevet őrizőhegynek értelmezi, Kerlés nevét a kerülős-kerülő szóval hozza kapcsolatba, ami a gyeprü-örök tevékenységére, a várak kerülésére utalna.

Az elméletet a besenyő elem egészíti ki: Ferencziék számára minden idegen népre utaló helynév a rendszer bizonyítékaként szolgál. A gyeprüt védő magyar határőrök száma már csaknem elhanyagolhatónak tűnik az elmagyarosodó besenyők mellett, amely népesség számát téves etimologizálással, hamis oklevelekkel és régészetileg meg nem alapozott tárgycsoport-elkülönítéssel duzzasztottak meg annyira, hogy utóbb e néptömbben ismerjék föl a Moldvába kitelepedő magyarság déli csoportjának – valójában székelyeknek – őseit.⁷³

⁶⁸ Ferencziék várelméletét Benkő Elek kérdőjelezte meg. Benkő Elek: *Szent László-kori kővárak Erdélyben?* Műemlékvédelem XXXV(1991). 4. szám. 227–236. A várakról a minimális kutatás ellenére is tudható, hogy nem képeztek homogén csoportot. Eltérő technikával, eltérő funkciókkal és különböző időszakokban épültek, nagy részük a 13. század közepe után. Egy részük menedékvár, másik részük feudális magánvár volt. Az a néhány vár, ahol kora Árpád-kori kerámia is előkerült, eredetileg földvár volt, és utóbb egészülhetett ki kőépítményekkel.

⁶⁹ Benkő Elek: *Kelet-Erdély „korai” kővárai.* = Castrum Bene konferencia 1989. *Várak a 13. században. A magyar várépítés fénykora.* Szerk. Horváth László. Gyöngyös 1989. 71.

⁷⁰ A „Homárka” átvágásából származó, nemrég közölt néhány kerámiadarab a közlés minősége miatt értékelhetetlen. Pontos dokumentáció híján a cikk pusztá eszmeifuttatásnak tartható. Ferenczi István: *Régészeti megfigyelések a háromszéki „Homárka” töltésvonalaton.* Acta 1999. I. 217–228.

⁷¹ Ferenczi István: *A kora Árpád-kori védelmi rendszer régészeti kutatásai.* = *Kelet-magyarországi és erdélyi kora Árpád-kori védelmi rendszerről készült térkép.* Szerk. Laár Tibor. Bp. 2000. 5–6. Népvándorlás koriak például a kézdívásárhelyi edények, bizonytalan korú az eprestetői leletegyüttes, a székelyderzsi „lovassir” pedig nem létezik. Benkő E.: *A középkori Keresztúr-szék.* 22.

⁷² Kniezsa: *Keletmagyarország.* 295.

⁷³ Ferenczi Géza: *Újabb adalékok a moldvai csángók kérdéséhez.* Korunk XLIX(1990). 2, 3, 5. szám. 632–633.

A Ferenczi szerzőpáros egy olyan történetírói hagyomány folytatója, amely Erdély magyarok általi meghódítását szakaszokra bontva képzelte el Szent Istvántól kezdődően a 13. század közepéig.⁷⁴ A meghódított területek szélén hosszú, megszakítatlan gyeplíniak jelölték volna az aktuális politikai államhatárt. E nyomvonalat általában ömlesztve felsorakoztatott, bizonytalan korú és jelentésű helynevek jelölték ki. Az erőszakolt rendszerépítésekkel, helytelen névmagyarázatokkal szemben már kezdetektől fogva óvatosságra intett a kutatás józan vonulata.⁷⁵

A régészeti kutatások ismeretében a szakaszos megszállás elmélete semmiképp sem tartható. A tordai, hunyadvári, kolozsmonostori ispánsági központok és köznépi temetőik 10–11. századi leletei, a Maros-völgyi honfoglalók sírjai, valamint az a tény, hogy Erdélyt – az anonymusi hagyománnyal ellentétben – nem a meszesi kapu, hanem dél és kelet felől szállták meg, elegendő bizonyítékul szolgálnak.⁷⁶

A történeti irodalomban meggyökeresedett nézet a királyi hatalom lassú, de céltudatos, szívs keletre való terjeszkedésének folyamatáról kétségbe vonható. Valójában nem a politikai határok vagy az államhatalom terjeszkedéséről, hanem a települési terület kiterjesztéséről van szó. Erdély földjét a 10–13. században nem szabdalták politikai határok, a keleti határzóna népességgel való feltöltése azonban hosszabb folyamat lehetett. Áthatolhatatlan gyepliakadályok létrehozása, különösen hosszán elnyúló vonalként, fölösleges lett volna egy olyan területen, melyet a havasok természetes akadályokkal sokkal hatásosabban védtek. A vándorló politikai határok ellen szól az is, hogy a bizonyítékul hozott, oklevelesen nem adatolt erdélyi helynevek jó része, mint például Kapus, Vámos, Les, Leskő, Szemes, a Kárpátok külső, déli oldalán szintén megtalálhatóak.⁷⁷ Ezek datálása egyelőre bizonytalan, de legkésőbb a 13. században már létezhettek. Az azonban bizonyosnak tűnik, hogy a 12. század közepéig Háromszék gyéren lakottnak számított, és az ország e majdnem üres térrel is védekezhetett a keleti nomádok ellen. Ez a fajta védekezési mód nem követeli meg gyeplivédművek jelenlétét.⁷⁸

A Székelyföld belső területein régészeti, nyelvészeti és okleveles adatok egyelőre nem szolgáltatnak bizonyítékot országos gyeplük létezésére. A Ferenczi testvérek által felállított elmélet minden egyes eleme bizonyítatlan. Az első, biztosan határvédre vonatkozó adatot Mátyás 1467-es moldvai hadjárata kapcsán említik, mikor a gyimesi és ojtói szorosok Moldva felől bevágva és fegyveresekkel megrakva voltak.⁷⁹ Az adat nagyon kései, és nem vonatkoztatható korai viszonyokra; a településtörténeti adatok viszont arra utalnak, hogy az országhatár és országos gyeplük már a honfoglalás korától legalábbis a Kárpátokon voltak. A belső gyeplük létét mindazonáltal nem zárhatjuk ki, de ezek, bár a határ közelében valóban sűrűbben lehettek, egy-egy utat, falut, várat védhettek, keríthettek, határolhattak, és nem a határvédelem volt elsődleges és kizárólagos funkciójuk. Rendeltetésük miatt ezek a gyeplük szórtan helyezkedtek el, ezért kényszerült a kutatás mindig is a „mélységében tagozott rendszer” elméletére.

⁷⁴ Karácsonyi János: *A honfoglalás és Erdély*. Katholikus Szemle X(1896). 456–483; Fodor Ferenc: *Adatok a magyar gyeplük földrajzához*. Hadtörténelmi Közlemények XXXVII(1936). 113–144.

⁷⁵ XYZ recenziója Karácsonyi János *A honfoglalás és Erdély* c. cikkéről. Századok XXXI(1897). 225–230; Moór Elemér recenziója Fodor Ferenc *Adatok a magyar gyeplük földrajzához* c. cikkéről. Népünk és Nyelvünk VIII(1936). 127–128; Kniezsa István: *Gepidák voltak-e a székelyek?* Magyar Családtörténeti Szemle V(1939). 181–193; újabban Benkő E.: *A középkori Keresztúr-szék*. 23–24; Kristó Gyula: *A korai Erdély*. Szeged 2002. 141–142.

⁷⁶ Bóna István: *Erdély a magyar honfoglalás és államalapítás korában*. = *Erdély a keresztény magyar királyságban*. Kvár 2001 (Erdélyi Tudományos Füzetek 231). 69–97.

⁷⁷ Mikecs László: *A Kárpátokon túli magyarság*. = *Magyarok és románok*. Szerk. Deér József–Gáldi László. Bp. 1943. 456.

⁷⁸ Vékony Gábor: *A gyeplű szerepe az etnikai és politikai átalakulásokban*. = *Nomád társadalmak és államalakulatok*. Szerk. Tókei Ferenc. Bp. 1983. 224.

⁷⁹ Tagányi Károly: *Gyeplű és gyeplűelve*. Magyar Nyelv IX(1913). 3, 4, 5, 6. szám. 205.

A 11–12. században Erdély, Magyarország nyugati részeihez viszonyítva, gyéren lakott volt, nagyobb keleti támadásnak önmagában nem állhatott ellen. Ezért volt szükséges a Mezesnél – az ország belsejében található stratégiai ponton – mesterséges akadályokat létrehozni, ezzel védve a nyugati területeket. Ettől még Erdély területe nem minősíthető gyepűelvének. Az ország és nem kifejezetten a határ védelmében lehetett szerepe az erdélyi ispánsági váraknak, majd az 1211-ben említett erősítéseknek is. A védelmi objektumok nem láncként húzódtak, hanem kulcsfontosságú helyeken álltak, országhatárt nem jelöltek ki, így az ország belső vidékein is előfordulhattak. A legfontosabb határvédő objektum, a Kárpátok vonulata nem mesterséges, hanem természetes védelmet nyújtott.

*

A Székelyföldön szórványosan jelentkező honfoglaló leletek kapcsolatba hozhatók a határvédelemmel. Bóna István a honfoglalók besenyők és bolgárok ellen keletre telepített csoportjára gondolt, Benkő Elek ezeket a leleteket szintén a katonai megszállás bizonyítékainak tekintette, de a megszállást megkülönböztette a benépesítéstől.⁸⁰ A rendelkezésre álló leletek szűkössége miatt nem válaszolható meg az a kérdés, hogy a Székelyföldön kimutatható-e valamilyen kontinuitás a honfoglalás kori emlékek és a 12. századi köznépi kultúra gyéren jelentkező leletei között, azaz tulajdoníthatjuk-e a két leletcsoportot ugyanannak a továbbélő lakosságnak. Székely Zoltán a leletanyagban nem érzékelt törést.⁸¹

A zabolai és petőfalvi temetők jelzik azt az időpontot, mikor Háromszék területe gazdasági szempontból is fontossá válik, és megindul a benépesedés. A 12. századi telepések lélekszámáról, életmódjáról és falvaik kiterjedéséről, sűrűségéről egyelőre szinte semmit nem tudunk, de a határvédelemben bizonyára szerepet vállaltak. Székely Zoltán utalt arra, hogy minden mai település határában létezik egy-két kora vagy késő középkori elpusztult falu.⁸² Állítását egyelőre sem igazolni, sem cáfolni nem lehet. E két temető alapján még mindig nem számolhatunk sűrű településhálózattal, még akkor sem, ha közel vannak egymáshoz. A korainak mondható helynevek kis száma is ez ellen vall.

A terület valószínűleg még a 12–13. század fordulóján sem volt egészen benépesítve. Népszerűségűek a majdani enklávék területén alakultak ki; a magánkézen lévő birtoktestek foltokban kezdtek megjelenni. A zabolai és a petőfalvi temetők lakosait, a sírokban talált legkésőbbi érmék tanúsága alapján, a tatárjárás sodorta el. A pusztítások valószínűleg felgyorsították a betelepülési folyamatokat. A székely foglalás előtt a későbbi szék területének nagy része azonban még a király birtokában lehetett. A betelepítéssel jöttek létre az enklávék azokból a területekből, amelyekben már voltak magánföldesúri birtokok. Ezek társadalmilag és közigazgatásilag is elkülönültek a székely székektől, és a 19. század végéig Fehér megye tartozékai maradtak. A székelyek betelepítésével válik teljessé a benépesülési folyamat, és létrejön az a települési kép, amely a középkor folyamán mindvégig jellemző marad.

A szomszédos Barcaság története hasonló folyamatokat sejtet. Biztosabb képet itt is csak a 13. századtól kezdődően kapunk, mikor II. András hívására német lovagok települtek be. A már említett 1211-es oklevél szerint Barcaság ekkor „deserta et inhabitata”. A később még többször megismételt jellemzés azonban inkább vélhető a 13. századi kancelláriai gyakorlat kedvelt terminusának, mintsem a valós állapotokat tükröző megállapításnak. A Székelyföldhöz

⁸⁰ Bóna István: *Magyar–szláv korszak*. 122–123; Benkő E.: *A középkori Keresztúr-szék*. 22–23; Uő: *A székelyek betelepülése*. 55.

⁸¹ Székely Zoltán: *A kezdeti hűbérkor kutatásának néhány kérdése Erdély délkeleti részében (X–XIII. sz.)*. Aluta 1971. 163.

⁸² Székely: *Kora középkori települések*. 3.

hasonlóan Barcaságot is gyér népesség lakta még a lovagok jövétele előtt. A lovagok megjelenésének igen nagy a településtörténeti jelentősége, hiszen a kiváltságos területre ezután nagyszámú német és magyar telepes érkezik, akik szabadságuk megtartása érdekében vállalják a területek benépesítését, megművelését, új gazdasági formák meghonosítását és a határok védelmét. Az új telepeseknek nagyobb szerepe lehetett a határvédelemben, mint a lovagoknak, akik csak rövid ideig tartózkodtak itt, és mindenekelőtt missziós célokkal érkeztek.⁸³

Háromszék és Barcaság benépesítése után, a 13. század végétől, a 14. század elejétől indul el egy újabb folyamat: a magyar népesség kiáramlása a Kárpátokon túli területekre. A moldvai magyar helységnevek nagy része személynév + falva típusú, ugyanakkor hiányoznak az *-i* képzős és a törzsnévi eredetű helységnevek; ez nagyjából jelzi a kitelepülés kezdetét.⁸⁴ A Havasalföld északnyugati részén, az egykori Săcueni megye területén található előretolt magyar telepek keletkezésének ideje még kutatásokat igényel, a Mikecs által javasolt 12. század korainak tűnik.⁸⁵ Nyelvészeti adatok ellentmondanak annak a feltevésnek, hogy a moldvai magyar telepek a honfoglalás korától folyamatosan éltek volna, és a történeti események is ez ellen vallanak. Ha léteztek is korai magyar telepek, a kun támadások ezeket bizonyára elsöpörték. A Moldvában is előkerülő honfoglalás kori magyar emlékek alapján azonban nem zárható ki az a vélemény, amely szerint a 10. században és a 11. század első felében a gyeprü a Kárpátoktól jóval keletebbre futott, Moldva és Havasalföld jelentős területeit vonva magyar érdekszférába.⁸⁶

The Earliest Hungarian Settlers of Háromszék and the Frontier Defence. The first summing up regarding the settling history of Háromszék was published in 1929 by József Eröss. Historical, linguistical and archaeological data were collected since then, thus the possibility of a new synthesis was created. The present study concentrates on the early Arpadian age settling history of Háromszék, and, in association with this, draws the attention to the importance of the so-called enclaves, county-islands wedging in the territory of Szeklerland. The coming into being of the enclaves can be connected to hungarian inhabitants, living here before the colonization of the Szeklers.

The first Szeklers arrived to their present-day dwelling-place only in the second half of the 12th century; in the outer parts they made their appearance at the beginning of the 13th century. Therefore, the typically hungarian archaeological assemblages of the 11-12th century discovered in this region are of great importance. For example: the 12-13th century grave-goods from the cemeteries of Zabola and Petőfalva, the 11-12th century subterranean one-roomed houses and Byzantine coin findings from Csernáton. The settlement excavations at Torja, Bedeháza, Sepsikilyén, Angyalos and Réty unearthed wavy-lined and bottom-stamped pottery, stew-pots, stirrup and arrowheads. Linguistical evidences are reconcilable with the archaeological results: early Arpadian age place-names can be found in Háromszék.

Written sources referring to the medieval county-organization suggest that before the appearance of the Szeklers the territory of Háromszék was part of the Fehér county, which extended over the whole south-east Transylvania. At the beginning of the 13th century we have to reckon with sporadic landed properties and several groups of inhabitants. Szekler and Saxon colonizations divided the former large territory into different parts, since the newcomers benefited from autonomy and privileged legal relations. They could not be subjected to the county. Otherwise, the possessions of the landlords - now surrounded by Szekler and Saxon communities - were left undisturbed, and lived on until the 19th century.

According to the above, the oppinion of the conquering of Transylvania in more phases is groundless. In the 11-13th century Transylvania wasn't partitioned by political frontiers.

⁸³ Hanzó Lajos: *A Barcaság betelepítése és a német lovagrend*. Századok CXXIII(1989). 3-4. szám. 359-380.

⁸⁴ Benkő Loránd: *A csángók eredete és települése a nyelvtudomány szemszögéből*. Magyar Nyelv LXXXV(1989). 3, 4. szám. 285-287.

⁸⁵ Mikecs: *i.m.* 456.

⁸⁶ István Fodor: *Zur Problematik der Ankunft der Ungarn im Karpatenbecken und ihrer fortlaufenden Besiedlung*. = *Interaktionen der mitteleuropäischen Slaven und anderer Ethnika im 6-10. Jahrhundert*. Symposium. Nitra 1984. 102.